

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ТА САМОМОТИВАЦІЇ

Ободовська С. В., аспірант

Бохан Ю. В., к.х.н., доц.

Україна, м. Кропивницький

Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/12072018/6002

ARTICLE INFO

Received: 11 May 2018

Accepted: 20 June 2018

Published: 12 July 2018

KEYWORDS

motive,
motivation,
self-motivation,
self-knowledge,
self-realization.

ABSTRACT

The article deals with the socio-philosophical aspects and proposes an analysis of the ideas and views of thinkers of different historical epochs and times on the problems of self-realization and self-motivation. The theoretical basis for the study of the aspects of this problem was the fundamental approaches to the self-knowledge and motivation of the personality of the philosophers of antiquity (Epicurus, Socrates, Plato), the Middle Ages (K. Alexandria, St. Augustine), the Renaissance (D. Alighieri, F. Petrarca, M. Montaigne), New Time (B. Pascal, B. Spinoza) and German Philosophy (I. Kant, I. G. Fichte, A. Schopenhauer). The proof of the history of studying the problem of self-realization and personality motivation during its formation allows to emphasize the important essence of the aspiration of individuals to self-motivation as to the ultimate realization of the personal potential of a person. The analysis of motivation and self-motivation as an effective system of self-development and self-realization of the personality is conducted. An attempt has been made to generalize author's studies and representations of the essence of the processes of motivation and self-motivation of the individual and highlighted a number of aspects that focus the attention of researchers in explaining the essence of these processes. The disclosure of the ideas reflected in the study contributes to the further study and development of the structure of the process of self-motivation of the person, the mechanisms for its activation, the creation of pedagogical conditions that stimulate this process in professional activity.

Citation: Ободовська С. В., Бохан Ю. В. (2018) Metodolohichni ta Sotsialno-Filosofski Problemy Samorealizatsii ta Samomotyvatsii. *World Science*. 7(35), Vol.1. doi: 10.31435/rsglobal_ws/12072018/6002

Copyright: © 2018 Ободовська С. В., Бохан Ю. В. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Внаслідок активних змін соціально-економічних умов життя сучасного українського суспільства виникає потреба в активних змінах в житті індивідуума. Розвиток особистості можливий за умови адаптаційного прогресу. Поняття професійного розвитку особистості поєднує готовність до професійної діяльності, професійні можливості та внутрішні резерви. Особливу увагу суспільства звернено до молодого покоління, з яким пов'язуються надії на відродження і розвиток, на прогрес науки і технологій. В системі освіти в даний час активно розвивається інтерес до таких понять, як самовизначення, саморозвиток, самореалізація і самомотивація.

Проблема самореалізації особистості у просторі освіти ставить перед нами завдання перебудови методологічних основ системи навчання, направленої на зміни та вдосконалення структури внутрішньої діяльності сучасного учня, студента і розвиток його метакогнітивних

механізмів самореалізації. Як відомо, на даному етапі особистісного, професійного та духовного самовизначення, формування життєвих планів активізуються прагнення молодих індивідуумів знайти своє місце в житті. Вибір шляху ефективної самомотивації, прояви індивідуальності, нестандартності і творчих поглядів індивідуумів на світ в значній мірі обумовлені прагненням самореалізуватися, щоб знайти власне місце у суспільній ієрархії. Між тим суб'єктивний характер сприйняття соціокультурного середовища проживання, його об'єктивними ресурсами часто обмежують можливості до самореалізації, самоствердження тощо. Саморозвиток носить безперервний характер, але на різних етапах особистісного розвитку постійно доводиться вирішувати виникаючі проблеми. На основі цього, безперечно, актуальним є вивчення мотиваційних механізмів використання людських ресурсів, практичного значення проблеми становлення особистості, що визначає рівень та можливості розвитку суспільства, що особливо важливо для сучасного українського суспільства, в якому тривають процеси трансформації, що характеризуються невизначеністю і нестабільністю та необхідністю визначення місця незалежної України в європейському і світовому співтоваристві. Таким чином, проблема становлення та повноцінної реалізації особистості на всіх етапах її життєвого шляху безперечно пов'язана з теоретичними дослідженнями самомотивації особистості, як основного фактору цілісної самореалізації.

Результати дослідження. Філософський аспект розгляду проблеми самореалізації та мотивації має давню історію, він багатогранний і торкається низки соціокультурних аспектів.

Дана проблема, залежно від історичних періодів розвитку суспільства, по-різному набуває актуальності. До ХХ ст. проблема становлення особистості розглядалася в контексті дослідження сутності будь-якої моделі соціуму, і тому не була виділена в самостійне питання теорії [1]. Фактично, хоч поняття «мотивація» вперше використав в науковій термінології в ХІХ ст. А. Шопенгауер у праці «Про четвероюком корені достатніх підстав», основи мотивації були закладені вже в працях античних філософів. Епікур пояснював, що головною метою людського життя є отримання задоволення. «Ми називаємо задоволення початком і кінцем щасливого життя» [2]. Задоволення можливо отримати через втілення власних потреб. Але не всі потреби мають цінність для людини: «коли ми говоримо, що задоволення є кінцева мета, то ми розуміємо не задоволення розпусників, і не задоволення, що полягають в чуттєвій насолоді ... ми розуміємо свободу від тілесних страждань і від душевних тривог ... не гулянки ... народжують приємне життя, а тверезе міркування» [2]. Суть концепції Епікура полягає в обов'язковому задоволенні нагальних потреб, без яких неможливе життя людини, тобто людина може задовольнятися малим і прагнути до самореалізації. Найбільшу цінність мають творчі і духовні потреби, що на відміну від тілесних і матеріальних, які заважають розвитку людської особистості. Щасливий той, хто досяг стану повної безтурботності або атараксії.

Давньогрецькі мислителі розуміли самоактуалізацію людини через самовизначення, самопізнання. У філософії Сократа простежується зацікавленість питаннями мотивації. Об'єктом філософських поглядів Сократа стає розум, душа, людське життя та особистість. Одним з головних принципів вчення є необхідність «пізнати самого себе». Сократ стверджував, що знання неможливо передати або викладати, можливо лише породжувати прагнення до нього. Кожен повинен шукати його у собі через самопізнання і самовиховання, які є основою діалектики. Сократ вважав, що знання добра саме по собі веде до чесноти, а порочність є наслідком незнання. Усім людям притаманне прагнення зрозуміти і пояснити свої бажання, але це не завжди стає можливим внаслідок помилковості суджень, та все-таки може спровокувати розвиток внутрішніх мотивів для досягнення мети. Діяльність викликає можливість отримання благ, але чи дійсно всі розуміють, що є благом: заможність, тілесна краса, влада, мужність, повага тощо. «Мудрість в усьому несе людям щастя, бо мудрість ні в чому не помиляється, але необхідно змушує правильно діяти і досягати успіху ... якщо у кого на обличчя мудрість, той не потребує іншого щастя» [3]. Все це є наслідком того, що необхідно зв'язати потреби до життєво необхідних і це дасть можливість до самопізнання, спрямування головних зусиль розуму і волі на пошук істини і сенсу життя.

У Платона потреби, потяги і пристрасті утворюють «жадану», або «нижчу» душу, яка подібна до стада і потребує керівництва з боку «розумної і благородної душі» [4]. Платон вважав, що завданням людини є постати над безладним, недосконалим, чуттєвим світом і усіма силами намагатися до уподібнення Богу, котрий не стикається з усім злим, прагне звільнити душу від всього тілесного, зосередити її на собі, на внутрішньому світі думок і мати справу лише з істинним і вічним. Вічні, божественні ідеї зсередини впливають на формування людини. Сутність людини вбачав у його вічній і безсмертній душі, що вселяється в тіло при народженні.

Отже, представники античної філософії намагалися спонукати особистість до незалежності від зовнішнього світу, самопізнання, самоствердження, пошуку власного «Я» і досягнення поставлених цілей, через задоволення потреб. У цей період пізня антична філософія зробила своє основне відкриття: дух може бути автономним від обставин життя, протистояти цим обставинам. За Сенекою – «дух сам собі володар» [5]. Ідея самореалізації людини пронизує праці Сократа, Платона, Аристотеля та інших мислителів, які закликали своїх сучасників до пошуків істини, розвитку мислення, прагненню до духовної досконалості.

В період Середньовіччя виникає новий погляд на розуміння ролі і суті людини, її потреб і мотивів, що пов'язане з християнською ідеологією, за якою простежується дуалізм людської природи: з одного боку в кожній людині існує небесний – праведний бік, з іншого грішний – земний. У людини виникають релігійні потреби, викликані любов'ю до Бога і прагненням спасіння власної душі. Так Аврелій Августин у своїй праці «О свободі волі» пояснював: одна справа – вірити, а інша – розуміти, і спершу ми повинні повірити в те велике і божественне, що прагнемо зрозуміти, – а якби це було не так, марні були б слова пророка: «Якщо ви не повірите, ви не зрозумієте». Таким чином віра і розум є основою важливої людської здатності – здатності до пізнання, а отже здатності до спонукання, мотивації і дії. Кожна людина має вільну волю, яка може набувати різного змісту. Воля впливає на діяльність людини, яка виникає внаслідок певних причин, тому що вона є внутрішньою рухомою причиною, а отже і внутрішнім позитивним мотивом.

Головною ідеєю філософії Відродження стає антропоцентризм та гуманізм. Центром філософських досліджень постає людина, внаслідок Божественного походження та буття, її аналізують з погляду земного існування. Початок гуманістичного руху пов'язаний з творчістю Данте Аліґ'єрі, який вважав, що основа людського буття полягає у свободі і волі, а волю можна реалізувати лише через діяння. «Божественна комедія» Данте дійшла до нас як ідеал свободи. Мандри поета крізь Пекло, Чистилище і Рай – це зображення нелегкої дороги, яку необхідно подолати людині, якщо вона потребує волі.

Для позначення гуманістичної освіченості в епоху Відродження був введений термін «*studia humanitatis*», який означає: «Старанне вивчення всього, що складає цілісність людського духу». Головною метою гуманізму було виховання високодуховної та культурної особистості. Петрарка зосереджував увагу на вихованні, пояснював важливість двобічної співпраці: першопочатково, сам викладач зобов'язаний усвідомлено викладати матеріал «Хто ясно розуміє, той може ясно викласти і перелити в душу слухача те, що має в своїй душі», а вихованець так само усвідомлено сприйняти цей матеріал, адже «ніяке мистецтво не витягне з темного розуму ясну мову» [6], а з іншого – яким чином ці знання впливають на особистість, або вони впливають лише на розум, або на почуття і волю, Петрарка стверджує, що «одне – це знати, інше – любити, одне – це розуміти, інше – бажати; не заперечую, Аристотель вчить, що таке чеснота, але спонукальних і палких слів, які підштовхують душу і запалюють її любов'ю до чесноти і ненавистю до пороку, то читання не має або має в самому незначному ступені» [6].

Франческа Петрарка зорієнтував філософію у напрямку пізнання людської особистості, наголошував, що важливими науками у вихованні є науки про людину і самопізнання. Саме ці науки є найсуттєвішими для людини, оскільки вони надають змогу зрозуміти сенс життя і вкажуть дорогу до щастя. Саме зв'язок знання і моральність зумовила педагогічний напрямок гуманізму.

Мішель Монтень стверджував, що світ є пізнаваним, пояснював, що людина повинна вдосконалювати своє мислення, шляхом пізнання природи і самопізнання. Його головний принцип: людина не повинна пасивно очікувати свого щастя, яке релігія обіцяє йому на небесах, вона має право прагнути до щастя в житті земному. Щастя виступає як внутрішній мотив діяльності. Концепцією Монтеня є самоцінність, індивідуальність зі звичними насолодами. Основою самоцінності є вміння керувати собою, отримувати задоволення, укріплювати душу.

Таким чином, розуміння суті людини в різні часи було відмінним. Антична філософія розглядала людину як частину природи, головним завданням було розуміння структури Космоса, не внутрішній духовний світ людини, а її взаємозв'язок з зовнішнім світом. У період Середньовіччя античний космоцентризм змінився християнським теоцентризмом, тобто від ідеї природи, до ідеї Бога. Людина віднині посідає центральне місце в природі, адже створена Богом за образом і подобою. Життя людини і внутрішній світ стають найціннішими, адже пов'язані не з природою, а з Богом, що викликає в людини прагнення до самопізнання. Що змінюється ідеєю самого індивіда, внаслідок своєрідності і унікальності кожної особистості. Людина стає власним творцем свого життя і не потребує божественної благодаті для власного порятунку, вона має потреби і волю, які в свою чергу є зовнішніми і внутрішніми мотивами.

Закономірно, що філософи Нового часу вивчали глибини людського розуму. Блез Паскаль стверджував, що людина здатна пізнавати Всесвіт і називав її «мислячий очерет». Людський розум діє повільно і часом помилково, внаслідок різноманітності поглядів, випадковостей, звичаїв, марнославства, самолюбства він не може оцінити ситуацію цілком і повністю. Поряд з розумом існує інший закон буття – почуття «Ми пізнаємо істину не тільки розумом, а й серцем». Будь-яка річ має якийсь сенс або цінність, яку неможливо зрозуміти теоретичним розумом, але можливо відчутти. Завдяки серцю відчуваєш, а розумом осягаєш те, що буде дано відчутти і зрозуміти. Розум і почуття дають можливість людині пізнати самого себе, що дасть можливість правильно влаштувати своє життя і досягти щастя, а це найголовніше в житті. «Всі люди шукають щастя – з цього правила немає винятків. Способи у них різні, але мета одна. Людська воля спрямована на досягнення тільки цієї мети. Щастя – спонукальний мотив будь-яких вчинків будь-якої людини, навіть того, хто збирається повіситися» [7].

Наведений екскурс в історію вивчення феномена самореалізації та самомотивації дозволяє відмітити, що проблема самореалізації особистості відноситься до найважливіших екзистенційних проблем людського буття в усі історичні епохи, у всіх культурах і суспільствах, а зростання дослідницького інтересу до проблем самореалізації і самомотивації збільшується при активізації масових, кризових процесів у суспільстві, що супроводжуються динамічними змінами ряду цінностей, норм, соціальних структур та інститутів.

Життя людей, пов'язане з постійним вибором та прийняттям певних рішень і кожна людина неодноразово ставила перед собою питання: «Чому?», «Чому ми приймаємо саме це рішення?», «Що спонукає до прийняття рішення?». Відповідь на ці запитання дав Шопенгауер – «Без мотиву дія для нас так само немислима, як рух неживого тіла без поштовху або тяги». Людина може спостерігати за різноманітними діями, але не завжди може пояснити, що було причиною, що саме спонукало її до цієї діяльності. Більшість філософів пояснює, що діяльність можлива за умов наявності волі, тобто прояв особистістю власних бажань, який необхідний для регуляції поведінки і діяльності. Шопенгауер пояснює, що передумовою виникнення волі є мотив, який виникає у нашій уяві «Мотивація – каузальність, проходить через пізнання: інтелект – середовище мотивів... інтелект людини може з ясною свідомістю здійснювати вибір між рішеннями, а саме може зважити взаємно виключають мотиви як такі, таким чином дозволити їм випробувати свою владу над його волею, після чого сильніший мотив визначає його волю» [8].

Розглядаючи поняття мотивації необхідно зосереджувати увагу не лише на потребах, але і на змістовній основі людського буття, яка виникає завдяки свідомості та волі, вона спонукає до активної поведінки, та як наслідок позитивного цілепокладання (рис.1). Прагнення індивідуума до самореалізації шляхом самомотивації є вищим рівнем мотивації особистості, природнім, закономірним та необхідним процесом цілепокладання.

Рис. 1. Система цілепокладання як основа процесу самореалізації індивідуума.

Позитивне цілепокладання повинно бути обумовлене внутрішньою і зовнішньою активністю. Специфічним для цілеформування є існування внутрішнього усвідомленого плану дій, який спрямовує наявні в людини спонукання таким чином, що головним мотивом стає свідомо обумовлена мета. Але при реалізації поставленої мети можливе виникнення перешкод, які залежать від самої людини: фізичного і емоційного стану людини, необхідністю вибору,

внутрішнього соціально-особистісного конфлікту. Цілереалізація в свою чергу пов'язана з зовнішньою активністю, що характеризує вольову поведінку людини, яка в свою чергу теж може мати перепони: фізичні, соціальні, економічні, природні тощо. Однак цей поділ на внутрішні і зовнішні перешкоди є умовним, адже для подолання зовнішніх перешкод потребує внутрішніх проявів волі, і навпаки. Отже зовнішні і внутрішні аспекти мають діяти у рівновазі.

Безперечно, аналіз літературних джерел доводить, що сучасна наука оперує досить широким спектром визначення поняття «мотивація», «самотивація». В залежності від методологічних аспектів трактування понять «мотивація», «самотивація» здійснюється на основі соціологічних, психологічних, педагогічних, соціально-філософських та соціокультурних аспектів, що ускладнює розуміння сутності феномену самотивації особистості. Враховуючи вище доведені факти, нами здійснена спроба систематизації та узагальнення авторських досліджень та уявлень про сутність процесів мотивації та самотивації особистості.

Таблиця 1. Поняття «мотив», «мотивація», «самотивація» – деякі авторські аспекти

1	2
Мотив – підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина.	Білодіда І. К. <u>Словник української мови: в 11 тт./ АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. Білодіда І. К. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 4. – С. 810.</u>
Мотив – (лат. <i>Movere</i> – спонукати, приводити в рух) – одне з понять, що описують сферу спонукання суб'єкта до діяльності – поряд з потребами, інтересами, установками, емоціями, інстинктами. М. може розумітися як предмет, який спонукає і спрямовує на себе діяльність і вчинки, або як причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків і пояснює їх. Передбачається, що діяльність з необхідністю мотивована, але сам М. не завжди досягає усвідомлення, ховаючись в несвідомому (психоаналіз). При досягненні у достатній мірі усвідомленості М. виступає в якості конструктивного початку людського «Я» (гуманістична психологія). Участь М. в процедурах змістоутворення, тобто повідомлення особистісного сенсу дій і обставин, перетворює його на поліфункціональний, складноструктурований феномен.	Грицанов А. А. <u>Новейший философский словарь.</u> / Грицанов А. А. <u>Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.</u>
Мотив – внутрішнє спонукання до дії, що обумовлює суб'єктивно-особистісну зацікавленість індивіда в його здійсненні. Мотивація поведінки тісно пов'язана з такими характеристиками як намір, мета, прагнення, і її слід відрізняти від зовнішніх стимулів і реакції на них. Мотивація знаходить зміст як від об'єкта, на який спрямована дія, так і від потреби, що задовольняється в результаті його звершення. Наявність різних потреб і шляхів їх реалізації може викликати боротьбу мотивацій, результат цієї боротьби, тобто реальний вибір мотивів дії, залежить від рівня розвитку особистості, характеру її ціннісних орієнтацій.	Степин В. С. <u>Новая философская энциклопедия: В 4 томах/ Степин В. С., Гусейнов А. А., Семигин Г. Ю., Огурцов А. П. и др. – М.: Мысль, 2010. – Т. 1 – 744 с., Т. 2 – 634 с., Т. 3 – 692 с., Т. 4 – 736 с.</u>

Продовження Таблиці 1.

1	2
Мотивація – сукупність мотивів, доказів для обґрунтування чогось; мотивування.	Білодіда І. К. Словник української мови: в 11 тт./ АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. Білодіда І. К. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 4. – С. 810.
Мотивація – психічний регулюючий механізм, який приводить в дію механізм поведінки особи і скеровує її на досягнення визначеної мети; стан внутрішнього напруження, який спонукає особу до дії, що робить можливою зменшення цього напруження; також відносно тривала тенденція прагнення до досягнення визначеної мети; може мати свідомий чи підсвідомий характер.	Коваль О. Універсальний словник-енциклопедія./ Відповідальність: керівник проекту: Коваль О.; [ред. рада: Попович М., Дзюба І., Корнієнко Н., Мазепа Н., Яковенко Н.]. – [4-е вид. перероб. і доп.] – Львів: Тека, 2006 – 1432 с.
Мотивація (франц. спонука) – спонукання, яке спричиняє активність організму і визначає її спрямованість. М. – система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності або поведінки людини. Всебічне розкриття причин, якими пояснюється та чи інша поведінка людини, її дії і вчинки, неодмінно передбачає аналіз тих психологічних моментів, якими вони визначаються, тобто аналіз сукупності мотивів, якими зумовлено конкретну поведінку.	Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник./ Гіптерс З. В. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
Самотивація – це явище, при якому людина може тривалий час в складних і відповідальних ситуаціях обходитися без зовнішнього позитивного підкріплення, мотивуючи себе сам. При цьому головним мотиватором для людини є самореалізація	Іванова С. В. Мотивація на 100%: А где же у него кнопки?/ Іванова С. В. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. - 199с.
Самотивація – це процес створення, підтримки і реалізації власних мотивів, заснованих на свідомому виборі людини і спрямованих на задоволення його потреб.	Белкина Н. А. Создание личной системы мотивов и самотивации жизни/ Белкина Н. А.// Челябинский гуманитарий: научный журнал – 2004 года – Выпуск №1 - 92с.
Self-motivated – achieve something because of one's own enthusiasm or interest, without needing pressure from others. Самотивація – досягнення чогось завдяки власному ентузіазму чи інтересу, не потребуючи тиску з боку інших.	English Oxford living dictionaries [Electronic resource]. – Access mode: https://en.oxforddictionaries.com/definition/us/self-motivated

Аналіз визначень, доведених в таблиці 1, дозволяє акцентувати увагу на ряді аспектів, на які звертають увагу теоретики при поясненні сутності процесів мотивації та самотивації. Це, зокрема, ідеї про самопізнання і самовизначення; про людиномірний потенціал; про самореалізацію людини як індивідуума суспільного і державного; про співвідношення процесів самореалізації та індивідуалізму; етичні та аксиологічні поняття самореалізації, самотивації.

Висновки.

1. Таким чином, постановка проблеми самореалізації та самотивації була закладена в стародавньому світі і що особливо важливо, саме у філософії стародавніх часів були закладені основи тлумачення поняття «самореалізація», - ті його аспекти, які є актуальними донині і привертають нашу увагу, та на яких базується вивчення феномену самотивації.

2. Між тим, треба зауважити, що феномен самотивації є недостатньо вивченою галуззю в педагогіці. Актуальність вивчення обумовлена зростаючою роллю людського фактору, як в межах окремого культурно-історичного суспільства, так й в межах світового суспільства тощо. Центральним компонентом аналізу самотивації є суперечність індивідуального та

соціального, але за даних обставин головними умовами корекції процесу самомотивації є метакогнітивні траєкторії навчання.

3. Вважаємо за необхідне більш глибоке вивчення сутності, структури, процесу самомотивації особистості, розкриття механізмів її активізації, створення педагогічних умов, що стимулюють метакогнітивний розвиток самореалізації у професійній діяльності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логвиненко В. І. Соціально-філософський аналіз поняття «самореалізація»/ Логвиненко В. І.// Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Філософія. – 2013. – Випуск 6 (III). – С.114 – 118.
2. Динник, М. А. Материалисты Древней Греции/ за ред. проф. Динника М. А. – М. Государственное издательство политехнической литературы, 1955. - 240с.
3. Платон Диалоги / Платон Диалоги: [пер. с древнегреч.], сост., ред. и автор Лосев А. Ф. – М. : Мысль, 1986. – 607 с.
4. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы/ Ильин Е. П. – СПб.: Питер, 2011. – 512с.
5. Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. 2-е видання, виправлене і доповнене/ Петрушенко В. Л. – К.: «Каравела»; Львів: «Новий світ-2000», 2002. - 544 с.
6. Левит С. Я Гуманисты эпохи Возрождения о формировании личности (XIV–XVII вв.)/ Левит С. Я., Ревякина Н. В., Кудрявцев О. Ф. – М.: Центр гуманитарных инициатив «Принт», 2015. – 630 с.
7. Гилберт Д. Спотыкаясь о счастье/ Дэниел Гилберт – М: Альпина Паблишер, 2015. – 320 с.
8. Шопенгауэр Артур. Собр. соч. в 4-х томах. Т.2. Мир как воля и представление, т.2. Доп. к первому тому. Доп. к четвертой книге/ Пер. и ред. Ю.И.Айхенвальда. – М.: И. И. Кушнareв и К, 1903. – 673 с.